

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

VETELPÄÄSTJA VETEMAA

MARDI VALGEMÄE

Ajaloo aedades korduvalt toimunud võõra ülemvõimu relvastatud sissetunge võib võrrelda tsunamide ehk hiidlainetega, mis uputavad inimesi ja laastavad elamuid. Olles sooritanud hävitustöö, taandub vesi küll pikapeale, paljastades pilpaid, laipu ja ideoloogilist pori. Seevastu Eesti taasiseseisvumisele eelnenud healoomuline minitsunami ehk poliitiline sula rikastas meie kirjandust. Et aga noored autorid olid – vähemalt alguses – siiski sunnitud kõnelema läbi hoolikalt kastetud lillede, tekib aja jooksul vajadus näkiliste näidendite välimääraja järele. Keskenduksime seepärast peale mõne sissejuhatava tähelepaneku kaheksale Enn Vetemaa teatritükile, mis lavastati ajavahemikul 1969 kuni 1986.

New Yorgi laiuskraadilt nähtuna algas möödunud sajandi teatriuendus viiekümnendate lõpul, kuuekümnendate alguses Greenwich Village'i linnaosas asuvate boheemlaslike Off-Off-Broadway lavastustega Caffè Cino (Stone 2005: 21–62) ja La Mama (Horn 1993: 11–50) teatris ning jõudis 1965. aastal Broadwayle, kus Peter Brook lavastas julmuseteatri võtetega Saksamaal sündinud, aga rahvusvahelise elustiiliga Peter Weissi näidendi „Marat/Sade”, mille tegelik pealkiri koosneb kahekümne ühest sõnast. Eestis ilmus või lavastati enne või samal aastal, kui Vetemaa debüteeris telenäidendiga „Illuminatsioonid keravälgule ja üheksale näitlejale (pauguga lõpus)”, kolm uenduslikku teatritükki: Artur Alliksaare „Nimetu saar” (ilmus 1966), Mati Undi „Phaeton, päikese poeg” (1968) ning varem võimude poolt keelatud Paul-Eerik Rummo „Tuhkatriinumäng” (1969). Viimast mängiti ingliskeelses tõlkes

1971. aastal La Mamas. Vetemaa „Illuminatsioonid” lavastas Eesti Televisioon 1969. aastal.

„Illuminatsioonide” tegevus toimub Kreekas, Parnassose mäe tipus, kus lavale veereb meetrise läbimõõduga tulipunane, ilmselt tuumapommi võrdkujuna esinev keravälk. Selle plahvatus hävitab kõik. Näidendi „absurdses maailmas” (Vetemaa 1968: 1311) esineb muu hulgas kaksteist korda haisvate kajakakorjaste kujund. Miks küll need süütud linnud?

Siinkirjutaja proovis kord seda surma sümbolit lahti mõtestada ühes USA kirjandusajakirjas (Valgemäe 1972: 379), ning Hellar Grabbi on nüüd avaldanud oma viimases raamatus näidendi autorilt saadud enam-vähem jaatava nõusoleku seoses tookordse kajakate tõlgendusega: „Küsin Vetemaalt, mida ta arvab Mardi Valgemäe väitest..., et Vetemaa laseb Tšehhovi ja Stanislavski kuulsal kajakal kõduneda paljude kajakakorjustena.... Valgemäe nägi selles eesti noore modernisti väljakutset vene kirjanduse ja teatri realistlikule traditsioonile, sest Tšehhovi kuulus kajakas on ju ka Moskva Stanislavski Kunstiteatri embleem ja sümbol. Kirjanik vajub mõttesse. [---] Viimaks lausub umbes nõnda: „Jah, ka niimoodi saab seda tõlgendada. Kirjutades ma siiski nii ei mõelnud. Kuid tõlgendajal on võim ja vabadus näha ka seda, mida autor ise ei näinud”” (Grabbi 2010: 167).

Kuigi „Illuminatsioonid” ilmus USA-s ingliskeelses tõlkes (Vetemaa 1977), peeti seda Eestis vähemalt ühe kommentaatori poolt „idiotismi[ks]” (Sinkel 1969). Vetemaa taganeski järgmise näidendiga realismi, väites, et uues tükis, „Õhtusöök viiele”, mis lavastati 1974. aastal Tallinna Draamateatris, ei ole vaja mõelda „ise lõpp juurde” (Vetemaa 1972), nagu pidid tegema telenäidendi vaatajad. Tegelikult ei pääse me mõtlemisest isegi „Õhtusöögis”, eriti kui meenutada saksa klassikalise filosoofia arendaja Georg Wilhelm Friedrich Hegeli kommentaare seoses Sophoklese „Antigonega” (Hegel 1975: 133, 325). Selles kreeka tragöödias ei võitle mitte headus ja kurjus, mis oleks liiga lihtne, nagu näiteks keskaegsetes moraliteedes, kus kristlik jumal võidab alati kuradi. Tõeline kurbmäng vajab konflikti kahe headuse vahel. Kuningas Kreon keelab Antigonel „kurja” venna matmise, aga perekondlik ja rahvausundiga seotud õe kohustus matta vend, olgu ta hea või halb, põhjustab veel mitme teise tegelase surma. „Õhtusöögis viiele”, kus esineb vihje muinaskreeka veinijumalale Dionysosele (Vetemaa 1974b: 232), ei sure keegi, vähemalt mitte laval. Viin ei tapa ju nii kiiresti kui relvad, ent Kadri ja Ilmari abielu purunemises esineb tragöödia sugemeid, sest näidendis pörkavad kokku kaks headust, mehe ja naise „õigused”.

Olles liikunud tõsise sisuga näidendeist komöödia valdkonda, avab 1974. aastal jällegi Draamateatris lavastatud „Püha Susanna ehk Meistrite kool” – mis sisaldab „Illuminatsioonidele” viitava stseeni „kuuldemängule lähedases vormis” (Vetemaa 1974a: 55) – uue peatüki Vetemaa lavaloomingus. Hiljem varjunime all avaldatud sardoonilises artiklis defineerib autor näidendeid kui „karakterite geomeetria[t] aegruumis” ning parodeerib oma teost: „See joon, teokarpi meenutav spiraal, ainult et poolkerale paigutatud, sümboliseerib kordumisi endisest kõrgemal tasemel. Nii on muide kirjutatud ka minu „Püha Susanna ehk Meistrite kool”. [---] Abimaterjaliks võite sirvida ka Ionesco samal printsiibil ehitatud traagilist komöödiat „La leçon”. Kena lugu, ainult et Susanna ületab teda teatud baroksuse poolest” (Discipulos 1986: 56).

„Baroksuse” sildi all on siin ilmselt mõeldud Läänes läbilõõnud absurdis- mi, ainult et Eugène Ionesco „Õppetund”, mida praegugi veel mängitakse Pariisi Ladina kvartalis asuvas pisiteatris La Huchette, ületab sürrealistlike tegelaskujude ning eriti keelelise „baroksuse” poolest „Susanna”. Ida-Euroopa publikule oli Vetemaa komöödia, mida on esitatud paljudes välismaa teatri- tes (ja mis inspireeris Heino Jürisalu looma ooperit) just parasjagu absurdist- lik. Lihtsameelsust või salakavalust esindav näidendi peategelane Anne-Mai, kelle kahepaiksust on tabavalt kirjeldatud kui „noatera peal kõndimise võlu” (Tormis 1974: 10), on tõepoolest lavaliselt haarav. Põhiliselt tegeleb Vetemaa tekst sotsialistlikus ühiskonnas levinud haltuura tegemisega, mis on vürtsi- tatud pikantsete vihjetega seksile. Vastukaaluks viimaseile puistab usuvas- tases ühiskonnas kirjutav autor näidendisse kristlikke embleeme, nagu näi- teks õun kui „...sümboolne frukt. Juba Vana Testamendi aegadest peale”, Anne-Maile antud paradiisivilja sümboliseeriv kobar „imetlusväärseid kirsse” või peategelasele Eduardi kingitud Kristuse verisele surmale viitav punane roos (Vetemaa 1974a: 27, 59).

Järgmine vaatluse alla tulev komöödia ei jälgi Vetemaa lavastuste krono- loogiat, sest jandiks tituleeritud kolmas sama peategelasega tükk „Ikka veel Püha Susanna ehk Noorpaaride kool” etendus 1982. aastal Vanalinnastuudios. Dramaturgiliselt nõrgem kui esimene Susanna-näidend, pilkab „Noorpaaride kool” nõukogudeaegset bürokraatiat, mis lubab paigutada teose autori poliitilise sula ajastul näitekirjandusega tegelema hakanud nn uuestisünnipoiste ridadesse. Aastal 1976 Vanemuises lavastatud tükis „Jälle häda mõistuse pärast” nihkub tegevus sotsialistliku täppisteaduse valdkonda. Eespool tsiteeritud varjunime all ilmunud paroodilises essees mainib Vetemaa peale Parii- sis tegutsenud Ionesco veel šveitslast Friedrich Dürrenmatti, kelle näidend „Füüsikud” avaldati Eestis juba 1964. aastal. Dürrenmatti teoses esinev tuu- maenergiaga seotud kiirituseoht kandub siin üle „Jälle häda mõistuse pärast” miljöösse. Sotsialistliku ühiskonna teaduslikud huvid, mis teatavasti olid olu- lisemad kui indiviidi omad, pakuvad Vetemaa näidendis välja võimaluse, et aatomisõja vältimiseks „[t]uleks just parasjagu nii palju kiiritada, et iga järg- mine põlvkond sünniks sutike rumalam. Siis poleks viimsepäevaohu”. Näi- dendil lõpus aga, olles pealtvaatajaile meenutanud, et sellises ühiskonnas keh- tivad „...pikaajalised kõriloikamise kogemused” (Vetemaa 1975: 15, 56), viiak- segi klaaskasti paigutatud Abrahami elus hoitud pea kohalikku kapitooriumi.

Kommenteerides kommunistliku korra all küpsenud keskkonda kritisee- rivat näidendit „Roosiaed”, mis lavastati 1976. aastal Draamateatris, ütles autor enne esietendust, et see on „ihulähedane ja omamoodi vahest *julm* [minu kursiiv – M. V.] lugu” (Mis on valmis...? 1976). Seda tükki võibki pida- da seoses Nõukogude Liidu okupatsiooniga Eestile pühendatud reekviemiks, milles kuuleme peale „Lili-Marleeni” ka sakslaste kuritegudest, sest ajalugu ju kinnitab, et meid röövel päästis röövli käest. Näidendi peametafooriks on roo- siaed, mida üks tegelasist tahab köögivilja istutamise muuta kapsaaiaks. Roosisordist *Staatspräsident Päts* ei ole küll juttu, aga kapsaaia lugu tuletab meelde kraadelikku ütelist „isamaa ja ema kapsaaed”, ning roosiaia kujun- dist koorubki välja allegooriline Maarjamaa, mis on sattunud Hegelile omase kahe, siin aga ühe suhtes küsitava väärtusega „headuse” keerisesse: isesei- sev vabariik ja „sotsialistlik paradiis”. Leeriroosidega kuulsaks saanud ning kodutütarde hinnatud roosiaia endine peremees on surnud. Aeda hooldab

tema valgetverd poeg Tõnu. Viimase tõmmu, punase parukaga naine Kristi, kelle unelmaks on „uusi sorte tuua, uusi inimesi tööle võtta” ja „aeda laiendada” (Vetemaa 1976: 15), soovitab Tõnul astuda välja ema vastu ning samuda edasi uue tuleviku suunas, sest selline olevat progress. Kuigi ema hoiatab, et võõrad roosid „võivad meie aeda tuua... roosihaigused” (Vetemaa 1976: 49), tagandatakse Tõnu aia lihttööliseks, ja mitme sellise roosikasvatuse ülemvalitseja Karl – kas ehk liignimega Marx? – määrab aia uueks peremeheks hiljuti tema armukeseks saanud Kristi, kes asub kohe vanu roose hävitama. Hetk hiljem laseb üks närvihaiglast roosiaias ravitöödel käivaist hullumeelsetest Karlilt saadud tuletikkude abil terve rosaariumi õhku. Lavale jääb vaid sõjavapustusist põrunud naine, kes autori sõnade järgi on „imetilukesi lapsukesi täis nagu mesilasema” (Vetemaa 1976: 36).

Võime ehk seepärast nimetada „Roosiaeda” lääne allegoorilise julmuseteat-ri ühe tipp-teose, Peter Weissi näidendi „Marat/Sade” maavillaseks versiooniks. Mõlemad näidendid samastavad maailma hullumajaga. Vetemaa hullumaja ametlik nimetus on aga puhke- ja raviasutus ning näidendis esinevad nõdra-meelsed ei ole tavalised hullud. „Me peaksime neid vangideks,” kirjutab autor lavamärkuses, „kui tegu poleks kaasajaga, sest praegu kantakse sellist riie-tust ainult haiglates” (Vetemaa 1976: 7). „Roosiaed” on tõepoolest julm lugu Nõukogude okupatsioonile järgnenud hullumajast.

Noorsooteatris 1980. aastal esitatud „Nukumäng” tegeleb lavastuseaegse nõukoguliku tänapäeva raames 1930. aastatel pörandaaluse kommunistina tegutsenud ning nüüd seitsmekümneseks saanud nukkudega mängiva vanu-ri, tema perekonna ja endiste võitluskaaslastega. Pearõhk asub siin aga pere-konda kuuluva naisteadlase Inna püüetel ülistada endist revolutsionääri, ent see viib laval oleva seltskonna šantažeerimiseni. Võime seepärast nõustuda Paul-Eerik Rummoga, et „Inna ongi näidendi tegelik peaosaline, kõikide konfliktide käivitaja ning ühtlasi autori põhiline huvi- ja hävitusobjekt. Ning ta saab autorilt tõesti kõvasti tappa” (Rummo 1980: 10). Põhiliselt sama probleem esineb ka Vetemaa „ohudraamaks” tituleeritud tükis (mis seega nagu osutaks tõsisemale näidendižanrile) „Tuul Olümposelt tuhka tõi...” ja mis lavastati Draamateatris 1986. aastal. Ent seekord on riigikukutamise asemel kõneaineks sportlaste auahnus ja dopinguga seotud terviseprobleemid. Kuna autor viitab näidendi tekstis Strindbergi naistegelastele ja Ibseni Hedda Gablerile (Vetemaa 1987: 26), on vähemalt üks kommentaator leidnud siin paral-leele Ibseni Noraga (Karro 1986: 7). Selline vihje toob veel kord mängu filo-soof Hegeli käibe-le lastud tragöödia mõiste, mille kohaselt Ibseni „Nukuma-ja” (Eestis tuntud ka kui „Nora”) tegevus hõlmab konflikti kahe headuse vahel: seadus, mis keelab ja karistab väärtpaberite võltsimist, ning noore ja vaese abielunaise püüe päästa haiget meest. „Tuul Olümposelt tuhka tõi...” aga on ja jääb pigem melodraamaks, mida ühekordne Nora nimetamine teps mitte ei muuda.

Komöödia muusaga tihti suhelnud autori lavaloomingu kõrval tajume tra-göödia hõngu vähemalt kolmes näidendis: „Illuminatsioonides”, „Õhtusöögis viiele” ning võib-olla kõige valusamalt genotsiidiliste ülemtoonidega „Roosi-aias”. Kõik see lubabki rääkida hiidlainetest ja Enn Vetemaast kui kultuuri-lisest ja poliitilisest vetelpäästjast. Ent vaatamata tsunamide hävitus tööle on sellised katastroofid sageli seotud maavärisemise või vulkanismiga. Ja tule-mäe tuhk, isegi siis, kui see ei tule just Olümposelt, on tihtipeale maakama-

ra rikastaja, andes nii taimedele kui ka (siinses kontekstis) dramaturgiale vajalikke toitained, mis aja jooksul muudavad meie kultuuri igapäevase mulla veelgi viljakamaks, kui see oli varem.

Kirjandus

- Discipulos* [= Enn Vetemaa] 1986. Meie esimene õppetund Enn Vetemaa draamaklassis. – Vikerkaar, nr 3, lk 50–56.
- Dürrenmatt, Friedrich* 1964. Füüsikud. Tlk A. Kurtina. Tallinn: Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus.
- Grabbi, Hellar* 2010. Seitse retke isamaale. Mälestuslikud esseed. Tartu: Ilmamaa.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* 1975. Hegel on Tragedy. New York–London: Harper & Row.
- Horn, Barbara Lee* 1993. Ellen Stewart and La Mama. Westport–London: Greenwood Press.
- Karro, Tõnu* 1986. „Tuul Olümposelt tuhka tõi”: Enn Vetemaa ohunäidend TRA Draamateatris. – Sirp ja Vasar 18. IV.
- Mis on valmis, teoksil, kavas? [Küsimusi Enn Vetemaa] 1976. – Sirp ja Vasar 21. V.
- Rummo, Paul-Eerik* 1980. Muljeid näidendivõistluselt. – Sirp ja Vasar 25. I.
- Sinkel, Aristarch* 1969. Repliik „Keravälgule” puhul. – Sirp ja Vasar 23. V.
- Stone, Wendell C.* 2005. Caffè Cino: The Birthplace of Off-Off-Broadway. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Tormis, Lea* 1974. Mida arvatakse „Pühast Susannast”? – Sirp ja Vasar 7. VI.
- Valgemäe, Mardi* 1972. Death of a Sea Gull: The Absurd in Finno-Baltic Drama. – Books Abroad, lk 374–379.
- Vetemaa, Enn* 1968. Illuminatsioonid keravälgule ja üheksale näitlejale (pauguga lõpus). – Looming, nr 9, lk 1294–1313.
- Vetemaa, Enn* 1972. Enn Vetemaa oma näidendist „Õhtusöök viiele” [Draamateatri reklaamileht], lk [4].
- Vetemaa, Enn* 1974a. Püha Susanna ehk Meistrite kool. Tallinn: Periodika.
- Vetemaa, Enn* 1974b. Õhtusöök viiele. – Eesti näidendeid 1972. Koost R. Reiljan. Tallinn: Eesti Raamat, lk 217–260.
- Vetemaa, Enn* 1975. Jälle häda mõistuse pärast. Tallinn: Periodika.
- Vetemaa, Enn* 1976. Roosiaed. Tallinn: Periodika.
- Vetemaa, Enn* 1977. Illuminations for a Globe of Lightning and Nine Actors (with a Bang at the End). Tlk G. Kurman. Toim A. Straumanis. – Confrontations with Tyranny: Six Baltic Plays. Prospect Heights, IL. Waveland Press, lk 331–359.
- Vetemaa, Enn* 1981a. Ikka veel Püha Susanna ehk Noorpaaride kool. Väike näidendiraamat 3. Tallinn: Eesti Raamat, lk 117–183.
- Vetemaa, Enn* 1981b. Nukumäng. Väike näidendiraamat 3. Tallinn: Eesti Raamat, lk 5–46.
- Vetemaa, Enn* 1987. Tuul Olümposelt tuhka tõi.... Tallinn: Eesti Raamat.

Vetemaa's Water Wings

Keywords: drama, seagulls, Hegel, Antigone, tragedy, comedy, the absurd, Dürrenmatt, Soviet occupation

In order to approach the early dramatic works of Enn Vetemaa, this essay attempts to comment on some of his plays that were performed in Soviet Estonia between 1969 and 1986. The teleplay *Illuminations* is an early, though not the first try to bring absurdity to the Estonian stages. At the same time it attacks the Moscow theatre establishment by littering the scene with dead and stinking seagulls. A widely performed early stage play is *Dinner for Five*, a domestic drama trying to become more profound in the sense of G. W. F. Hegel's philosophy that tragedy, as in Sophocles' *Antigone*, is not a struggle between virtue and evil or good and bad, but rather between two goods. The first of Vetemaa's three comedies involving *Saint Susanna* (but not necessarily the one in the *Scriptures*) also achieved considerable popularity. *Trouble Again Because of Brains*, influenced by Dürrenmatt's *The Physicists* and dealing with nuclear radiation, flirts with the Theatre of Cruelty. Perhaps the most profound and moving of Vetemaa's plays is *The Rose Garden*, an allegory of the takeover of independent Estonia by the Soviet Union during World War Two. The most recent of these early plays focus on issues dealing with aging Bolsheviks or athletes addicted to doping.

Mardi Valgemäe (b. 1935), PhD in English literature, University of California, Los Angeles, Professor of English, Lehman College, The City University of New York, mardival@mindspring.com